

## JEGYZETEK PETŐFI GONDOLATVILÁGÁRÓL

Amikor Petőfi a *Palota és kunyhó, Magyar vagyok, A magyar ifjakhoz* című költeményeit írta — tehát 1847 januárjában és februárjában —, már versbe lobbantotta a „világszabadság” fogalmát (1846. december: *Egy gondolat bánt engemet . . .*), és — 1847 januárjában — megfogalmazta kommunisztikus programját *A XIX. század költői*-ben.\* Ezek a merészen ható hitvallások minőségileg is újat jelentenek Petőfi pályáján, a mégoly szerves előzményekhez képest is: a versek leplezetlen nyíltságával, az új és markáns fogalomhasználattal („világszabadság”), az egyenlőség-eszme félreérthetetlenül kommunisztikus értelmezésével. S amit a korba tekintve nem hagyhatunk figyelmen kívül: mindkét költemény megjelent a *Hazánk-ban*, 1847 elején.

Most lépünk előre 1848 tavaszáig, s idézzük ide Petőfi Sándor Naplójának egy március 17-én kelt részletét: „Évek óta csaknem kirekesztőleges olvasmányom, reggeli és esteli imádságom, mindennapi kenyerem a francia forradalmak története, a világnak ez új evangyélioma, melyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit . . . . A tűzokádó hegy közepébe kellene tollamat mártanom, hogy napjaimat, napjaim gyötrelmeit leírhassam! — Így vártam a jövőndőt, vártam azt a pillanatot, melyben szabadsági eszméim és érzelmeim, szívemnek ezen elkárhozott lelkei, elhagyhatják a börtönt, kinszenvedésük helyét . . . vártam e pillanatot; nemcsak remél-

\* Egy hosszabb dolgozat három részletét közöljük itt. A vizsgálat tárgyává tett költeményeket a címmel jelzett célkitűzés érdekei szerint elemezzük. Csak a legszükségesebb jegyzeteket adjuk.

tem, de bizton hittem, hogy el fog jöni. Tanubizonyosságaim erre a költemények, melyeket több mint egy év óta írtam. Nem okoskodás után, de azon profétai ihletből — vagy ha úgy tetszik nevezziük állati ösztönnek —, mely a költőben van, világosan láttam, hogy Európa naponként közeledik egy nagyszerű, erőszakos megrázkódáshoz. Ezt többször leírtam, még többeknek elmondtam.” (Kiemelés tőlem. P. P.)

Hogy mennyi időt értett Petőfi a „több mint egy év” meghatározáson, arra nem adhatunk pontos választ. Mindenesetre tény az, hogy Petőfi nem *egy esztendő*t s nem *két évet* tartott szükségesnek megjelölni. A szöveg összefüggésében az időmeghatározás bizonytalansági tényezője inkább az időmérlegelés gondosságát jelzi. Szükség is volt erre; a forradalom harmadik napján Petőfi is úgy tartotta célszerűnek, hogy előkészítői érdemeiből csak a közvetlen előzményekre hivatkozzék. S tette — tehette — ezt teljes magabiztonsággal, semmit sem tartva attól, hogy forradalmi eszméinek antedatálásával vádolhatná a közvélemény. Bizonyára a *Csalogányok és pacsirták* (1846 szept.), *Erdélyben* (1846 okt.), *Véres napokról álmodom . . .* (1846 nov.), *Egy gondolat bánt engemet . . .* (1846 dec.), *Palota és kunyhó* (1847 jan.), *Háború volt . . .* (1847 márc.), *Az ítélet* (1847 ápr.), *Levél Arany Jánoshoz* (1847 aug.), *Beszél a fákkal a bús őszi szél . . .* (1847 szept.) költeménysorra gondolt Petőfi, amely még kiegészíthető lenne néhány verssel, s amelyhez az 1848 március 15 előtt írott forradalom-váró költemények csatlakoznak. (Pl. *Mit csindlsz, mit varrogatsz ott? ; Olaszország ; A tél halála ; Kemény szél fúj . . . ; 1848 ; stb.*)

Hangsúlyoznunk kell ennek az időszámítás-értelmezésnek a feltételezés-jellegét, márcsak azért is, mivel sem a költemények, sem Petőfi naplójának a gondolatmenete nem jeleznek éles különbséget a *Dalaim*, a *Levél Várady Antalhoz* s az őszi, illetve téli forradalmas költemények között. Naplójában Petőfi európai méretű megrázkódtatásról beszél. Ennek lírai megfelelőivel, a „nemzetek”, „népek” többesszámaival, a *Felhők*-ciklus előtt, magában a ciklusban s a ciklus után írott költeményekben is találkozunk. Petőfi a Naplóban *nagyszerű, erőszakos*

megrázkóds-ról ír. A *Levél Várady Antalhoz* című versben (1846 május) *nagyszerű, de véres korról* olvasunk, az október végén írt *Erdélyben* pedig e sorokat kínálja a szöveghasonlítás-hoz: „Születni fognak *nagyszerű* napok, — Élet-halálnak *vészes* napjai.” Ezeknek a gondolati és érzelmi elemeknek a kombinációjával találkozunk *Az ítéletben* is (1847 ápr.). És ha mindehhez még hozzátesszük azt, amire korábban már rámutattunk, hogy ti. Petőfi versei 1846-ban egyre erősödő vonásokkal jelzik az új-szociális eszmék hatását, akkor elmondhatjuk, hogy e tekintetben sincs *cezúra* az 1846 első és második felében írt költemények között. Viszont kétségtelen az, hogy az európai, illetve világméretű szabadságharc képeiben és képei mellett Petőfi lírájában 1846 utójától, 1847 elejétől kezdve mutatkozik meg maximális kifejeletben az új-szociális eszmék hatása. Csak emlékeztetünk az *Egy gondolat bánt engemet* (1846 dec.), *A XIX. század költői* (1847 jan.), *Háború volt . . . ; Világosságot!* (1847 márc.) című költeményekre. Ha tehát valamilyen jelet keresünk, amelynek segítségével a „több mint egy év óta” időmeghatározást konkrétizálhatjuk, akkor ez a jel alighanem a világszabadság<sup>1</sup> meghirdetése, s e szabadság tartalmának és gondjainak a korábbiakhoz képest nyíltabb jelentkezése. Még egy ténnyel támogathatjuk a „több mint egy év óta” meghatározás fenti értelmezését. Azok az 1846-ból származó jelentős költemények, amelyekre Petőfi a naplójában hivatkozhatott, úgyszólván kivétel nélkül 1847 elején jelentek meg, illetőleg csak jóval 1849 után.

Az új eszmék hatásáról Petőfi gondolatai vallanak, s mivel e gondolatok elsősorban lírailag kimunkálva maradtak az utókorra, a hatóerők és a hatásterület összefüggéseit vizsgálva a pusztá szövegegyezések keresésénél módszertanilag célravezetőbb a — szövegileg gyakran nagyon is eltérően jelent-

<sup>1</sup> A „világszabadság” forráskérdésével nem itt foglalkozunk. L. erről — többek közt — MÜLLER LIPÓT: *Petőfi politikai költészete és Béranger*; (Eötvös füzetek III.) — TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: *Zu Petőfis weltliterarischer Bedeutung* (Acta Litteraria Ac. Sci. Hung. 1959); ZSOLDOS JENŐ: *Világszabadság* (Magyar Nyelvőr, 1967).

kező — lényegegyezések felmutatása. Ez természetesen nem jelenti még ebben a konkrét esetben sem a szöveghasonlóságok jelzéseinek a lebecsülését —, de döntőnek a gondolati összecsengést fogadjuk el. Még csak azt sem állítjuk, hogy a költészet és az ideológia (filozófia, közgazdaság, pszichológia stb.) közti kapcsolatok vizsgálatában sohasem lehet döntő, sőt perdöntő a szövegegyezések felmutatása. József Attila esetében például feltétlenül gyümölcsöző az az elemzés, amely terminológiai egyezésekkel is bizonyítja Marx vagy Freud hatását a költőre. A hatásforrásra utaló szövegelemek nyilvánvalóak a felvilágosodás költészetében is —, de arra a kérdésre, hogy egy-egy jellegzetes ideológiai terminus technikus, „kulcsszó” közvetlenül a forrásból vétetett-e, vagy különféle szóbeli vagy írásbeli közvetítéseken át jutott el — teszem — Csokonaihoz, arra a pusztán szövegegyezés, a szövegazonosság „önmagában” nem tud választ adni. Tehát a legszembevetőbb terminológiai egyezések esetében is szükség lehet a további adatokra, a hatás jellegét (közvetlen, közvetett; specifikus vagy széles köztudatból merítő; stb.) tisztázandó.

Mindemellett néhány szöveghasonlítással már itt jelezhetjük a Petőfi-versek s az új eszmék forrásai közti rokonságot, anélkül azonban, hogy az egymás mellé állított szövegek hasonlóságait abszolút bizonyító érvnek tekintenénk Petőfi közvetlen forrásismerete mellett. A közvetlen forrásismeretet más adatok sem bizonyítják, legalább is egyelőre nem rendelkezünk direkt módon bizonyító adatokkal. (Viszont vannak bizonyító értékű adatok az új-szociális eszméket közvetítő olvasmányokról, — például Petőfi Heine- és Börne-ismeretéről.) Az itt következő párhuzamok feladata tehát egy eszmei összefüggés jelzése, s nem a szövegegyezések módszertani abszolutizálása.

De lépünk közelebb a szövegekhez mindenféle rendszerkonstruálás igénye nélkül a *példák* bemutatásában. Saint Simon sorai *Egy genfi lakos levelei kortársaihoz* című munkájában (1802) — „A lángelmében igen erős az egyéni érdek, de szeretete az emberiség iránt csodákat tud műveltetni vele. Milyen gyö-

nyörű is, ha valakinek a feladata, hogy az emberiség javára dolgozzék! . . . E tevékenység során kifogyhatatlan kárpótlást méríthet önmagából minden fájdalomért, amelyet el kell szenvednie.” — a *Sors, nyiss nekem tért* . . . hatalmasan szárnyaló sorait idézik emlékezetünkbe:

Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek  
Az emberiségért valamit!

— — — — —  
Oh vajha nemcsak üres beszéddel,  
De tettel mondhatnám el ezt!  
Legyen bár tettemért a díj egy  
Uj Golgotán egy új kereszt!

Meghalni a z emberiség javáért!  
Mily boldog, milyen szép halál!

— — — — —

A Várady Antalhoz írott költői levélben Petőfi „véres kort” jövendöl, „És úgy is illik, hogy véres legyen!” — teszi hozzá, s ismétléssel is nyomatékosít: „Már vizözön volt, most egy vérözön kell”. A weitlingi gondolatmenetre emlékeztetnek Petőfi sorai, noha a magyar költő hangvétele jelentősen eltér a német proletárteoretikus megközelítési módjától. Weitling 1838-ban írta ezeket a sorokat: „Ne higgyétek, hogy valamit is elérhettek, ha egyezkedni próbáltok ellenségeitekkel. Köztük és köztetek csakis a ti hátrányotokra üthet ki minden megegyezés . . . Szomorú tapasztalat, hogy az igazság véren keresztül kénytelen utat törni magának; ezért is mondja Krisztus: Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem, hogy fegyvert — Máté, 10, 34.” (*Milyen ma az emberiség és milyennek kellene lennie*) Az 1842-ben írt Weitling-mű — *Garantien der Harmonie und Freiheit* — eszméinek is számos Petőfi-versben találunk gondolatpárjára. „Akinak hazája volt, annak volt tehát tulajdona is, vagy legalább megvolt a szabadsága, megvoltak az eszközei ahhoz, hogy tulajdonos legyen; aki ezzel *nem* rendelkezik, annak *hazája sincsen*. Ezt jegyezzétek meg jól magatoknak, híres honvédők!” — írta volt Weitling, s ki ne gondolna e sorok nyomán Petőfi versére, *A népre?*!

S ha ezt olvassuk Weitling munkájában: „Tartsuk valóban rossznak a háborút, de nem örökké szükségszerű rossznak, s igyekezzünk csupán ellenméregként alkalmazni más, nagyobb rosszak ellen; mert amíg igazságtalanság uralkodik a földön, addig szükséges a háború, addig háborút *kell* viselni.” — akkor a *Háború volt*.. gondolata felel rá költői magyar nyelven.

Cabet *Voyage en Icarie*-jének már a címlapján feltűnnek azok a kulcsszavak, — „Bőség”, „Művészet”, „Általános boldogság”, „Mindenkinek szükségletei szerint” — amelyek Petőfi programversét, *A XIX. század költői*-t idézik emlékezetünkbe. Az *Egy gondolat bánt engemet*... piros zászlói, amelyeken a „Világ szabadság” jelszava áll, minden bizonnyal eszmei és politikai rokon-jelei ama „vörös zászló”-nak, amelyről Weitling szól majd a *Garantien der Harmonie und Freiheit* harmadik kiadásának az előszavában, a kommunizmus szétterjedéséről írva lelkesülten: „Izzó földalatti lávafolyamként így tört magának utat a mozgalom a társadalom valamennyi osztályában, így terjedt szájról szájra és szívből szívbe, minden irányban, s gyűlt fel mindjobban az időről időre kitörni készülő tűzhányó krátereinek mélyén; az új szövetség jelvénye szentjeinknek, Thomas Münzernek, Babeufnak, Buonarrotinak, Barbés-nak, Raspailnak vérvörös zászlaja; szabadság, egyenlőség, testvériség a jelszava, s a barikádokon megvívandó nagy csata a közvetlen célja. A forradalom lett harci kiáltásunk.”<sup>2</sup> (Ehhez a kérdéshez a vers elemzésénél térünk vissza, s más helyen foglalkozunk még a Petőfi-versekben fellobogó magyar történelmi piros zászlók s az itt szereplő zászló közti lírai-érzelmi-gondolati kapcsolattal.)

<sup>2</sup> Petőfi minden bizonnyal olvasta MIGNET művét, *A francia forradalom történetét*, amely 1845-ben jelent meg BAJZA fordításában. Ebből is tájékozódhatott a vörös szín, illetőleg zászlók szerepéről a francia forradalomban. MIGNET közlései szerint ez a szerep más volt, mint az 1830 utáni forradalmakban. Többek között azt olvashatta, hogy 1789. július 12-én Desmoulins Camille egy néphez intézett szónoklatában ezt kérdezte: „A zöld színt akarjátok, a remény színét, vagy vereset, a szabad Cincinnatus rendjét? Zöldet! zöldet! felelé a sokaság. A szónok lelép az asztalról, s egy falevelet dug kalapja mellé,

Mindezek a csupán példaként említett hasonlóságok eszmei rokonságról vallanak, anélkül, hogy végső bizonyító érvek lennének Petőfi közvetlen, szövegismereten alapuló új-szociális tájékozottsága mellett. Nem állíthatjuk azt sem, hogy a Petőfi-versek minden kétséget kizáróan vallanak egyetlen új-szociális irány hatásáról, annyit azonban már az eddig

mind követik példáját . . .” (I. 47. o.). Szerepel ez a mozzanat (de a vörös szín említése nélkül) Petőfi jegyzetében *A francia forradalomról*: „1789 . . . Július 12. Necker eltávolításának híre, Desmoulins a palais royal kertjében zöld ágat tűz fővegéhez s fegyverre szólítja a népet.” — Az 1791. július 17-i Mars-mezei összeütközésről többek között ezt írja MIGNET: „A zendülés nyugtalanítóbb lón; Lafayette 1200 nemzetőr élén újra a Marsmezőre ment. Bailly kísérte, s a vörös zászlót elől viteték. Ezután a törvény-rendelte fölhívás kibocsáttaték a tömeghez; ámde ez elszéledni vonakodott, a közhatóságot kigúnyolá, ezt kiáltozta: Le a vörös zászlóval! . . .” (uo. 136. o.). Elítélően említi a vörös zászlót BABEUF is a Coupéhez, az ún. törvényhozó nemzetgyűlés tárgyában intézett levelében. Petőfinél természetesen éppen ellenkező funkciója van a vörös zászlónak, s e funkció-tudat igen erős lehetett benne, ha a MIGNET által közölt tények ellenére magasra lendítette ezt a zászlót. Petőfi természetesen tudhatott arról, hogy a vörös zászló már megjelent a német parasztháborúban is, a paraszti seregek oldalán. 1525-ben „a parasztok Riedben, Ulm fölött, február 9-én felkeltek, összegyűltek a Baltringen melletti mocsaraktól védett táborban, kitűzték a vörös zászlót . . .” — olvassuk ENGELS művében (*A német parasztháború*). WASS PÁL nemrég kiadott naplójegyzeteiben azt olvassuk, hogy a császári sereg katonájaként az 1820-as évek elején résztvett az olaszországi „carbonári revolutio” lecsendesítésében. 1821. március 19-i naplójegyzetében arról tájékoztat, hogy „Itten találtunk 300 neápolitánusokat egy magas hegyen, egy Monte Cassino o Cassini nevezetű szép nagy klastromban, vagyis várban (Bergschloss) bészárva, akik magokat még meg nem adták volt s ekkor is veres zászlót tettek ki a vár fokára . . .” Nem sokkal később megadták magukat a várbeliek, s ezt fehér zászló kitűzésével jelezték. Figyelemreméltó a fogalmazásban az „ekkor is” szavak nyomatékosító funkciója. (WASS PÁL 1841-től kezdve rendszerezte 1813-tól kezdve vezetett csapatnaplójának és feljegyzéseinek anyagát. Munkája jelentős részét sajtó alá rendezte s bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta CSETRI LAJOS. A könyv *Fegyver alatt* címmel jelent meg 1968-ban a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál.) — Petőfi természetesen nem ismerhette ezt a naplót, de ismerhette a tényeket. Petőfi zászlaja történelmileg-politikailag ahhoz a lobogóhoz állott közel,

vizsgált szövegek alapján is kimondhatunk, hogy a nagy utópisták illúzióit az igazságos társadalomba való átmenetről Petőfi radikális-forradalmi programmal korrigálta.

★

Petőfi néhány 1847-ben írt nagyversének éppen az a lírai izgalma, hogy gondolati revelációt is tartalmaz, hogy nem csupán erős érzelmi nyomatékú vallomások ezek a költemények, hanem erős érzelmi nyomatékkal érvényesítenek forradalmian új szociális eszméket. Itt van például az 1847 márciusában írt *Háború volt . . .* című költemény. A hatstrófás trochaikus lejtésű de kétütemű magyarosként is ható vers (amely Petőfi életében nem jelent meg), nem éles választóvonal mentén, hanem a gondolati és érzelmi nyomatékok összehangolt rendszerében tagolódik két részre. Íme a költemény szövege, a belső ritmust tükröző tördelésben:

Háború volt mindig éltem  
Legszébb gondolatja,  
Háború, hol vérét a szív  
Szabadságért ontja!

Egy szentség van a világon,  
Melyért fegyverünkkel  
Sírunkat megásni méltó,  
Melyért vérzenünk kell;

Ez a szentség a szabadság!  
Őrültek valának  
Mindazok, kik más egyébert  
Éltet áldozának.

Békét, békét a világnak,  
De ne zsarnokkéntől,  
Békét csupán a szabadság  
Fölszentelt kezéből.

Majd ha így lesz a világon  
Általános béke,  
Vessük akkor fegyverünket  
Tenger fenekére.

De míg így nincs: addig fegyvert,  
Fegyvert mindhalálig!  
Tartson bár a háború az  
Ítélet napjáig!

amelyet AUGUSTE BLANQUI akart diadalra juttatni az 1848-as forradalomban: „Nem 93-at, hanem 1848-at írunk! A háromszínű zászló nem a köztársaság zászlaja, hanem Lajos Fülöpé és monarchiájáé . . . A nép a vörös színt tűzte ki a 48-as barikádokra csakúgy, mint az 1832. júniusi, 1834. áprilisi, 1839. májusi barikádokra. Vereség és győzelem egyaránt felszentelte; mostantól fogva vörös a nép színe . . . Munkások! A ti zászlótok az, amely elbukik. Jól ügyeljetek! Hamarosan a köztársaság lép a nyomába!” (A. BLANQUI: *Válogatott művei* — 1968. Gondolat Kiadó. Válogatta JEMNITZ SÁNDOR. — Vö. LUKÁCSY SÁNDOR: „. . . és piros zászlókkal!” Kritika 1967. nov. 1968. jan., márc. — L. még RIEDL FRIGYES: *Petőfi Sándor* 1923. 122. o.).



Az első három strófa a differenciáló *gondolat* eszkalációja, anélkül, hogy az érzelmileg nyomatékos, vallomások verskezdés után érzelmi elernyedés következne. Ez a tizenkét sor voltaképpen egy vallomás („Háború volt mindig éltém — Legszebb gondolatja”) és annak „kifejtve korrigáló” költői meghatározása. A második két sor már a *szabadságért* vívott háborúkra vonatkoztatja a verskezdő vallomást, a második strófa pedig — megújítva az érzelmi nyomatékot is — módosítja a költemény gondolati arculatát. Itt már nem a *háború* a mozgósító cél, hanem a *szabadság*, s a strófa (és a következő szakasz első sora) gondolati-indulati jellegét éppen a *szabadság* kiemelése, az egyetlen értelmes háborús ok kiemelése határozza meg. Ez a kiemelés a harmadik strófában már átmegy, átrendül a más-okból háborúzókat ingerült elítélésébe („Örültek valának . . .”). A gondolati differenciálás (háború—csak értelmes háború—minden más háború örültség) a Petőfi versek egyik jellegzetes, vita-pozíciót teremtő, polemikus modorú lírai alakzatában zajlik le. Nemcsak az első tizenkét soron belül tűnik ez fel, hanem az egész vers felépítésében. A negyedik strófa — logikailag folytatva az előző szakaszt — a *békét*, az ismétléssel nyomatékosított békét lobogtatja meg zászlóként, — szemben az első strófa „háborút” hirdető zászlójelével. Az ellentét azonban nem metafizikus, hanem dialektikus: csak a világszabadság biztosíthatja a világbékét, — („Általános béke”) tehát háború kell a szabadságért, szabadság a békéért. Az utolsó strófa visszatér az első strófa háború-vállalásához, de gondolatilag magasabb szinten, érzelmileg felfokozottan; a kimondott, majd gondolatilag kibontott s így megvilágított, majd érzelmileg-gondolatilag összegezett program lírai dinamikájával.

A béke, az „általános béke”, valamennyi utópista reménye és megtervezett óhaja. Ezt tartalmazta a saintsimonista koncepció, „a szent béke korát” idézte látnoki erővel Vörösmarty (*A Guttenberg-albumba*). Cabet Ikáriájában a katonák a nép jólétét szolgáló építkezéseken dolgoznak, Owen pedig azt üzeni a világ népeinek és vezetőiknek *Az új erkölcsi világ könyvé*-ben, „hogy miután a világ régi előítéletei osztály,

szekta, párt, nemzet, nem és szín mellett vagy ellen mind pusztá tudatlanságból eredtek, tehát ezek az előítéletek mindenki beleegyezése mellett múltjanak ki természetes halállal; hogy a nemzetek állandó hadseregeit oszlassák fel abból a célból, hogy az emberek építő munkát végezhessenek ahelyett, hogy a javak elpusztításával lennének elfoglalva...” Természetesen a „közös megegyezéssel” létrehozott béke utópisztikus elképzelés, amely nem a valóságos fejlődés menetéből indul ki, hanem a vágyból építi fel a megjavulás-koncepciót. De nemcsak ilyen elképzelések éltek ebben a korban, még a korai szocialisztikus-kommunisztikus gondolkodók körében sem. Lamennais arról ír a *Paroles*-ban — szavait olvasva idézzük emlékezetünkbe Petőfi levelét Várady Antalhoz és *Az ítélet*-et, vagy Herwegh *Der letzte Krieg* című költeményét —, hogy „egy nagy harc fog elkövetkezni, és az igazság angyala és a szeretet angyala fognak együtt küzdeni azokkal, akik felfegyverkeztek, hogy helyreállítsák az emberek között az igazság és a szeretet uralmát. És sokan fognak elhullani ebben a csatában, és nevük úgy marad meg a földön, mint Isten dicsőségének egy sugara”. Lamennais megáldja az igazságért, közboldogságért harcba induló ifjú fegyvereit, s ugyancsak a *Paroles*-ban fejti ki azt a nézetét, hogy „az erőszak, amely titeket a szabadság birtokába fog helyezni, nem a tolvajok és rablók vad erőszaka, nem igazságtalanság, bosszú és kegyetlenség; hanem egy erős, hajlíthatatlan akarat, nyugodt és nemes bátorság.” Vagy emlékezzünk Weitling már idézett gondolatára: „Tartsuk valóban rossznak a háborút, de nem örökké szükségszerű rossznak... mert amíg igazságtalanság uralkodik a földön, addig szükséges a háború, addig háborút *kell* viselni.” Ezek nem utópisztikus elképzelések, ez a háború- és béke-szemlélet a valóságos folyamatok visszatükrözéseként jelenik meg a korai szocialisztikus-kommunisztikus és radikális kispolgári gondolkodók műveiben a XIX. század első felében.<sup>3</sup> Petőfi verse ennek az európai eszmeáramlatnak a magyar rokona.

<sup>3</sup> HORVÁTH JÁNOS (aki könyve jegyzeteiben gazdag adattárát nyújtja a Petőfi-versek feltételezett forrásainak) a *Háború volt...* című

Ugyanerről a rokonságról tanúskodik az 1847. május 25-én írt *Bányában* című költemény s az *Úti leveleknek* az a passzusa, amelyben az 1847 tavaszán tett gyár- és bányalátogatásról számolt be a költő. (Itt csak emlékeztetünk arra, hogy Lauka Gusztáv szerint Petőfi a celestyei üveghuta munkásai előtt egy „socialistico-communisticus” szónoklatot tartott.) A költemény meglehetősen bonyolult szerkezetű strófák (trochaikus lejtésű, 10-4-10-4-10-10-7 szótagszámú sorokat pántol össze az a-b-c-b-d-d-e rímképlet) lépcsőin jut el a verskezdő bányaképtől a verszáró plebejus vallomásig. A kép és a vallomás között Petőfi pompás lírai provokációval hívja viadalra a bányaszellemet, a kincs királyát, a sátáni arany megszemélyesített lényegét. De a kihívott-csalogatott ellenfél nem jelenik meg. Miért nem? — „mert tudta, hogy enyelgek, — Hogy szívem nem eladó”. S a büszke tagadás már a vallomást tevő kedv fellobbanása:

Nem, szívem nem eladó, e szívnek  
Nincsen ára,  
Nem megy az be a hatalmasoknak  
Kincstárába . . .  
Széjjelosztom én a szegénységnek,  
Kik kunyhóban és útfélen élnek,  
Köztök ingyen osztom szét.

Petőfinél ahhoz hasonló értelemmel jelenik meg az arany, mint ahogy Shakespeare Atheni Timonjában megjelent: sántánian. De Petőfi versének nem az arany-kritika a lényege,<sup>4</sup> hanem a plebejus szembefordulás a hatalmasokkal, az aktív szegénypártiság meghírdetése a gazdagok ellenében.

---

vers eszmei előfutáraként említi *SHELLEY War* és *HERWEGH Aufruf* című versét. Petőfi már korábban megismerkedett a német nyelven verselő *BAKODY TIVADAR*tal, aki hozzájuttatta őt *FREILIGRATH*, *GEIBEL*, *GRÜN ANASTASIUS* verseihez.

<sup>4</sup> A versben kifejeződő arany-szemléletről l. *WALDAPFEL JÓZSEF: Költők a forradalomban* c. tanulmányát. (Forradalom és szabadságharc — 1848 — 49; Szikra, 1848.) Ezzel az értelmezéssel vitázik *FEKETE SÁNDOR; A márciusi fiatalok* c. munkájában (Szikra, 1950).

Ha e költemény jelentését izolálnánk a vers lírai környezetétől és az értelmező életrajzi háttértől, akkor aligha állíthatnánk teljes biztonsággal, hogy a *Bányában* is az új-szociális eszmék hatókörében született. E tényezők ismeretében azonban nem lehet kétséges, hogy ez a vers is abba a költemény-sorozatba tartozik, amely Petőfi új-szociális eszmékkal motivált forradalmi demokratizmusát tükrözi. Két nappal e költemény megszületése után Petőfi az *Úti levelek*ben is beszámol erről a bányalátogatásról. Eképpen: „Talán nincs szomorúbb élet, mint a bányászok élete. Túrnak, túrnak ezek a sápadt vakondokok távol a napvilágtól, távol a zöld természettől, mind halálig; és miért? hogy legyen gyermekeiknek és feleségeiknek min tengődniök, s legyen mit eltékozolni azoknak, akik nem gyermekük és nem feleségeik.” Időtállóan pontos ez az elemzés. A rákövetkező mondatot az indulat értelmezi: „Mért nem támad olyan földindulás, mely a világ minden bányáját összerázná és a föld legközepéig süllyesztené? . . . nem lenne pénz, és lenne boldogság.” (*Úti levelek*, V. Nagybánya, május 27, 1847.) Alighanem felesleges itt arról vitázni e százhusz év előtti (és főleg: *A tőke* előtti) szöveggel, hogy a pénz közvetlen oka-e az emberiség bajainak, avagy az általános egyenérték szerepét betöltő áru, s mint ilyen következmény, nem pedig végső ok. Nyilván ez az utóbbi pénz-meghatározás a helyes, de nem kevésbé nyilvánvaló, hogy Petőfi korában, illetve Petőfi kora előtt nemcsak léteztek, de burjánoztak az olyan elméletek (sőt történtek olyan gyakorlati kísérletek is), amelyek az utópisztikusan elképzelt igazságos társadalmi rendből eleve kiiktatták a pénzforgalmat. Nemcsak Morusra gondolunk, hanem Owennek a pénzt kiküszöbölő munkajegyziszisztémájára vagy Weitlingre, aki fetisizálja a pénz szerepét az emberi boldogtalanság történetében („A pénz az emberiség legfőbb bűnbakja . . .”!), s aki az általa elképzelt igazságos társadalomban a pénzt eltörli, s bevezeti az ún. „kereskedelmi órák” rendszerét. Petőfi idézett fejtegetésében természetesen nem a pénz felfogásának mikéntje a döntő gondolati elem, hanem az össztársadalmi változás heves vágya. Hogy milyen

intenzíven foglalkoztatta Petőfit ez idő tájt ez az eszme, azt ugyanennek az útlevelnek egy másik részletével példázhatjuk. Nagybánya Mária-ligeti mulatóhelyét dicsérve, hol „velem együtt kinn volt a város nagy része, urak és nem-urak összevissza”, a költő gondolata — az állandó készenlét rugalmasságával — az emberiség jövőjébe ugrik át: „*demokratikus szívem hangosan dobogott örömeiben, mert szorosán és forrón ölelte meg a remény, hogy merész álmaim a világ jövődjéről nem teljeshetetlen álmaik.*” Ebben az asszociációban — ha kiragadjuk Petőfi korából és a költő gondolatainak folyamatából — kétségtelenül van egy naív elem. Tudvalevő, hogy az „urak és nem-urak” fraternizálása még nem jelenti az igazságos társadalmat. De Petőfi gondolatrendszerébe állítva ezt a leírást, a Mária-ligeti demokrácián történt fellelkesülés tartalmilag több, elevenebb, mint az „emberiségre javulás”. Petőfi — költői logikával — egy színes helyzet-demokráciából kapcsolt át merész álmai netovábbjára, a viláगतalakulásra.

Ez az „átalakulási szellem” s az új-szociális eszmék hatása formálódik esztétikai minőséggé a *Vasúton* című költeményben (1847 dec.). Az első vasút-élmény keltette szinte eufóriás hangulat egyre sűrűbbé telítődik a világváltozás aktuális terveivel és eszméivel, anélkül, hogy a versben elhalványodna, elernyedne a hatalmas jókedv.<sup>5</sup> Az esztétikai egységet nemcsak a vasút-élmény és a világváltoztató gondolatok egyirányúsága, sőt versvégi összekapcsolódása biztosítja, hanem a gondolatoknak az egyirányúság hajtóerejével történő költői

<sup>5</sup> Talán kiemeli a puszta emberi magatartás történeti értékét, ha felidézzük itt egy másik — korábbi — álláspontot a magyar vasútüggyel kapcsolatban. A haladó szellemű Szűts MIKLÓS írta volt Naplójába 1839-ben: „Vasutról gondolkozni illy honban még jámbor ohajtásnak is sok.” (Sz. M. Naplója; Borsod Miskolci Múzeum, 7/935 I.) Az Életképekben még 1847-ben is (I. 1. sz.) egy pesszimista világ-, illetve természetszemléletnek alárendelve jelenik meg a technika, a vasút: „A föld vén; mindinkább hull és esik végcélja felé: végre majd vaspályán s léghajón rohan megsemmisülése céljához. — Ismételjük: a természet munkássága igen következetes és hű önmagához.”

felemelése. A vasút keltette sebesség-élmény s a gondolatok képi kifejezésekor keletkező hangulat tökéletes egységet alkotnak a költemény tartalmi-logikai alapjával a vers atmoszférájában, a lírai közegben. Turóczi-Trostler József meggyőzően mutatott rá arra, hogy ez a vasút-vers történeti-esztétikai értékű szembefordulás az irodalmi rousseauizmussal, s még Lenau kitűnő *An den Frühling* című költeményénél (1838) is dinamikusabban — tegyük hozzá forradalmi feltétlenséggel — áll a technikai vívmány pártjára. A vers első gondolati egységét a természet és technika játékos-komoly versenyszerű megütköztetése teszi, mégpedig úgy, hogy a költő vonaton ülve, tehát a technika oldaláról éli át ezt a „küzdelemet”.

A nap is velünk szalad,  
Mint egy őrült, aki véli, —  
Hogy őt összevissza tépni,  
Úzi egy ördögcsapat;

Futott, futott, s hasztalan!  
*Elmaradt* . . . fáradva dől le  
A nyugati hegytetőre,  
Arcán *szégyen lángja* van.

A „szégyen lángja” tulajdonképpen játékos minősítés, hiszen egy valóságban sosem-volt verseny „vesztesét” jellemzi e metaforával a költő. De komoly alapja is volt ennek a játéknak, a játékoságban végső soron komolyság tükröződik: a hön szeretett, imádott természettel szemben Petőfi a technika magasabbrendűségét tiszteli a vasútban.

A versenyt futó, majd a hegytetőn lepihenő nap gigászi képe méretével is átvezet a következő verstagba. A mélységesen evilági tartalmat első látásra evilági-túlvilági vízió fejezi ki:

S még mi egyre röpülünk  
Egy sziporkát sem fáradva;  
Ez a gép tán egyenest a  
Másvilágba megy velünk! —

Ám itt inkább a szóértelmezés játékaival van dolgunk. A „másvilág” túlvilágot jelent a közhasználatban, de szó szerinti

értelme —s a szövegösszefüggésben itt ez érvényesül — egy *másik* világot jelöl, egy világváltozás utáni világot, *más* világot a jelenlegihez képest. A vasút mint az emberiség emberiséget megváltó vívmánya az új-szociális gondolatkörben is megjelent, nevezetesen a saintsimonista Michel Chevalier-nál, aki úgy gondolta, hogy egy hatalmas vasúthálózat, amely összeköti keletet és nyugatot, véget vet a háborúknak, s elkövetkezik a béke kora, amikor a katonák nem harcolnak, hanem építenek, s a megelégedett emberek életét a költészet, a népünnepélyek, a kiváló nevelés teszik széppé és tartalmassá. Egyébként a Chevalier által tervezett vasúthálózat egyik vonala a Tisza mentén haladna, s csatlakozna az északot déllel összekötő fővonalhoz . . .<sup>6</sup>

Chevalier tervére a korabeli sajtó élénken reagált, arra azonban, hogy Petőfi közvetlenül vagy közvetítésen keresztül ismerkedett-e meg ezekkel a nézetekkel, vagy hogy egyáltalán Chevaliertől kapta-e az ösztönzést, nem tudunk válaszolni. Bizonyos azonban, hogy versének világot átfogó szemlélete s a vasút—műveltség—élet kombinációja Chevalier eszmerokonává teszik e költeményt. S bizonyos az is, hogy Petőfit erősen foglalkoztatta a vasút társadalmat átformáló lehetősége; *IX. Úti levelé*-ben írta: „. . . azon a vasúton bámulatosan halad az ember. Szeretném rá ültetni az egész magyar hazát; néhány esztendő alatt tán kipótolná, a mit néhány század alatt elmulasztott a haladásban. Kár, hogy oly rövid még nálunk az egész vasút. Mikor az ember azt gondolja, hogy még csak fölül, már akkor leszáll, s ott van Vácon.”

A költemény jellegét egyébként nem az utópisztikus rajongás határozza meg, hanem a forradalmi logika, amely nyílt

<sup>6</sup> M. CHEVALIER *Réligion saint-simonisme : Politique industrielle système de la Méditerranée* (1832) című munkájában fejtette ki nézeteit.

A saintsimonisták gyakorlati tervei és tevékenysége nem lebecsülhető: Eichthal és Talabot a francia vasúthálózatot teremtették meg, Lesseps — Saint Simon eszméjét realizálva — megépítette a Szueci csatornát.

programként jelentkezik az utolsó strófában, s visszaható erővel is karakterizálja a verset. Más világ kell; ehhez műveltség kell; a műveltség a vasúttal árad szét a világban; a vasúthoz vas kell;

Törjetek szét minden láncot,  
Majd lesz elég vasatok.

Nyilvánvaló, hogy a *lánc* itt már nem az *anyaga*, hanem a *funkciója* szerint van jelen, tehát — s innen „dolgozik visszafelé” a forradalmi logika — szabadság kell, akkor lehet építeni, művelődni, emberhez méltóan élni. Jelentős példája ez a vers az új-szociális tervek (és utópiák) Petőfi részéről való forradalmi fogadtatásának. Nem kevesebbet jelentett ez, mint azt, hogy a plebejus demokrata reálissá tette történelmileg és realistává költőileg a nagy álmodozók elképzelését.

★

Az új-szociális eszmék lírai felhullámzásának időszakában, viszonylag korán, 1847 márciusában, valószínűleg a hónap második felében írta Petőfi a *Világosságot!* című költeményt. A sorjázó kérdések és kétségek határozzák meg a vers jellegét: a kijelentő és programadó versek közé ékelten (1847 március: *A nép nevében, Háború volt . . .*; — április: *Az ítélet, A türelemről*) a *Világosságot!* a töprengő, kétségekkel vívódó Petőfi-lelket mutatja fel. Volt ilyen is; a változó külvilág (s benne a magánélet) napfogyatkozásainak tükröződéseként. Révai József okkal állapította meg, hogy Petőfi „vissza-visszatérő költői elkomorulásai, pesszimista vagy melankólikus hangulatai szinte rendszeresen a megalkuvó és önző liberalizmussal való emberi vagy eszmei összeütközései után következnek be”. A „liberalizmus” jelzői, a hazai viszonyok között történetileg némiképp antedatáltak ebben az összefüggésben. Számunkra azonban fontosabb itt az, hogy a Révai-adta diagnózis helytálló a *Felhők* és *Az apostol* esetében. Ám Révai túlmegy ezen, mondván: „Nemcsak a *Felhők* korai versciklusára áll ez, hanem például az 1847-es *Világosságot!* című kétkedő és pesszi-



mista versére is, amely lángolóan és egyértelműen forradalmi versek tőszomszédságában veti fel a polgári forradalom szinte valamennyi gondolati és erkölcsi ellentmondását.” Csak néhány sorral az itt idézett rész előtt írta le Révai József azt a találó megállapítást, hogy „Petőfi már ismerte a korabeli francia szocializmust és eszméivel megtermékenyítette magyar talajon nőtt demokratizmusát.” A *Vildgosságot!* kételyei, gondoljai inkább a „francia szocializmus” eszméinek hazai, magyarországi helyzetével, kilátásaival voltak összefüggésben, semmint a polgári forradalom „gondolati és erkölcsi” ellentmondásaival. Ezeknek az ellentmondásoknak a nehezen már túljutott Petőfi akkor, amikor megvilágosodott előtte a jogi egyenlőség és a valóságos egyenlőség különbsége, amikor a szólamok „nép”-e ellenében a forradalmian fenyegető nép nagyságát villantotta fel verseiben, amikor a *véres harc* eredményét a minden elnyomástól, minden igazságtalanságtól mentes világszabadságban jelölte meg. A *Vildgosságot!* szövegének az elemzése, s a költemény gondolati-terminológiai összefüggése a Petőfi-líra fejlődésvonalával arról győznek meg, hogy a vers értelmezésében az új-szociális eszmekörnek van centrális szerepe.

Nem fogadhatjuk el a vers Horváth János által adott absztrakt-morális értelmezését sem, miszerint „Lyrái alapja: erkölcsi nyugtalanság; a »miért vagyok?«-on töprengése egy nemes léleknek, ki életcéljára nézve már határozott: magamért-e vagy másokért, egy nagy egészért: az emberiségért?” De hiszen itt kibicsaklik a logika: ha a költő már döntött — s jól döntött — a „magamért-e vagy másokért” kérdésre adandó válaszról, akkor a vers „lírai alapja” nem lehet az erkölcsi nyugtalanság. Nem is az. A lírai alapot itt az emberiség fejlődésének tényét megkérdőjelező kétség határozza meg. A vers záró-részletében négyszemű hasonlatlanc emeli ki ezt a kétséget:

De hátha ugy vagyunk,  
Mint a fa, mely virágzik  
És elvirít,  
Mint a hullám, amely dagad

Aztán lesimúl,  
 Mint a kő, melyet fölhajítanak,  
 Aztán lehull,  
 Mint a vándor, ki hegyre mászik,  
 S ha a tetőt elérte,  
 Ismét leballag,  
 S ez így tart mindörökké:  
 Föl és alá, föl és alá . . .  
 Irtóztató, irtóztató!

— s ezt az *irtóztatot* további kilenc sor fokozó festésével teszi érzékletessé Petőfi. Ez a záró-rész a költemény legkiterjedtebb szerkezeti egysége, itt a legsűrűbb a hasonlatok szövete, itt a legdrámaibb a költő hangja. A világ cél-felé emelkedését, előrehaladását illető Petőfi-kétség tulajdonképpen nem filozófiai gyökerű, csak a köntös lírai-filozófiai, amelyben ez a kétség itt megjelenik. A töprengés indítéka Petőfi eszméinek viszonylagos elszigeteltsége, a hazai viszonyok éretlensége az új-szociális eszmék számára, a költő kis-sugarú elvbaráti köre a feudális országban. Ez a helyzet nem egyszer volt a hősi jókedv forrása Petőfi életében, mint például az 1847 októberében *Kazinczy Gáborhoz* írott költeményben. (*Az ellenség még a hatalom, — Kicsiny, kicsiny még a mi seregünk, de — Akik vagyunk, mind elszánt férfiak, — S ha ott a többség, itten az erő...*) Máskor viszont ugyanez a helyzet gyötrelmes töprengések szülője, amint ezt a *Világosságot!* is példázza, történelmi-filozófiai színezetű kétséggé *transzformálva* az objektív helyzet gondjait. Ez a lírai alkotásfolyamatban nem ritkán érvényesülő transzformáció a kedély, a hangulat, a lelkiállapot mozzanatos reagálása egy — jelen esetben — objektív helyzetre, amelynek tényezője a költő által képviselt eszmerendszer is. Ennek figyelembe vétele nélkül tulajdonképpen nem is érthető meg a vers.

Ennek az értelmezésnek a birtokában foghatjuk fel valószínű tartalmuk szerint a verskezdő sorokat, az első szerkezeti egységet. Jellegzetes közérzet-líra ez, amely nem egyetlen személy, helyzet vagy élmény körletében jelzi a költő leplezetlenül rossz hangulatát. Petőfi az egész élet, a világ tágas-

ságában fejezi ki a maga szorongását; nemcsak személyes indítékú közérzetként. A romantikus intonáció kétségbeesést, kilátástalanságot szuggerál: az első és harmadik sor sötétségképeit („Sötét a bánya . . . Sötét az éj . . .”) fény-ellentétek követik („De égnek benne mécsek . . . De égnek benne csillagok.”), hogy azután a két ellentétpár ellentéteként felkomorodjék az ember fénytelen képe:

Sötét az ember kebele,  
S nincs benne mécs, nincs benne csillag,  
Csak egy kis hamvadó sugár sincs.

Ezzel a komor tónusú közérzet-festéssel indul a költemény. Itt még csak mint lírai bejelentéssel ismerkedünk meg a transzformáció *előtti* közérzettel, amelynek lényegére majd magából a transzformációból következtethetünk vissza, de amely közérzet maga is egy helyzet-érzés *általánosítása*.

A 8—11. sor jelzői mellékmondatlalt bővített invokációja („Nyomoru ész — Ki fénynek hirdeted magad, — Vezess, ha fény vagy, — Vezess csak egy lépésnyire!”) amolyan provokáció, a megszemélyesített észet ingerli cselekvésre a költő. („Ki fénynek *hirdeted* magad”; „Vezess, *ha* fény vagy”.) Ezzel ugyanakkor megbontja az első hét sor komor, sőt pesszimista zártságát; ha a „nyomoru ész”, mint feltételezett fényforrást világításra igyekszik bírni, akkor mégsem lehet olyan kilátástalanul sötét az ember, hogy „Csak egy kis hamvadó sugár” se derengjen benne. Az „ember kebele” itt inkább *pars pro toto*, s nem alkot ellentétpárt az *ésszel*. Egyébként az *ész*, amellyel szemben Petőfi gyakran részesíti előnyben a *szívet* (inkább csak költői értelemben igazodva a romantika hierarchiájához), itt a „nyomoru” jelzővel együtt is jelentősége csúcsán mutatkozik meg előttünk.

A „mi vagyok”, „miért vagyok?” kérdésre kér választ a költő az észről, s itt már érzékelhető a transzformáció, az „el-távolodva közeledés” a valóságos problémához. Ez a kérdés tulajdonképpen az emberi élet értelmét firtatja a közösségi hivatottság s az egoista létezés dilemmájában:

Magáért születik az ember,  
 Mert már magában egy világ?  
 Vagy ő csak egy gyűrűje  
 Az óriási láncnak,  
 Melynek neve emberiség?  
 Élünk-e önnön örömineknek,  
 Vagy sírjunk a síró világgal? —

Valójában szónoki kérdés ez, hiszen Petőfi már régen eldöntötte ezt a vitát. Dehát mi a lírai funkciója egy ilyen szónoki kérdésnek? Mi az értelme annak, hogy a költő a *vagyilagosság* állapotába „helyezi vissza” a teljes egyértelműséggel vállalt és vallott meggyőződését? Csakis a transzformáció megértése vezethet a teljes válaszhoz. A költő helyzetudatában átmenetileg felülkerekedtek a viszonylagos elszigeteltség negatívumai, a kétségbeesés (amelynek közvetlen indítéka lehetett politikán-filozófián kívüli ok is, amely aktivizálta a magányérzést, például a Júlia felőli bizonytalanság) közérzetté általánosítja az „érdemes-e?”, „mi az értelme az egésznek?” hangulatát. Az elszigeteltség diagnózisa helyett ez az *elszigeteltségre reagáló közérzet* a vers lírai alapja, s azok a kérdések, amelyek látszólag ebből az alaptól emelkedtek ki, egyszerre fejezik ki a rossz közérzet erejéig megingott bizonyosság és a megbizonyosodás akarásának váltólázát. A vers lírai-hangulati hangszerelését a szó szoros értelmében vett kétségbeesés színezi komorrá. Ugyanakkor a kérdések logikája, gondolati iránya a tenni-érdemes, értelmes élet akaratát juttatja érvényre.

Az önző élet vagy az emberiségért való élet kérdése tehát válasz nélkül hagyott, szónoki kérdés a versben. Tulajdonképpen ezt a kérdést dramatizálják tovább a költemény következő sorai, negatív választ készítve elő:

Hány volt, ki más szivéből  
 Kiszíta a vért  
 Saját javára,  
 És nem lett büntetése!  
 S hány volt, ki más javáért  
 A vért kiontá  
 Saját szivéből,  
 S nem lett jutalma!

A fogalmazás sem ismeretlen a számunkra: azoknak a Krisztuskereszt hasonlatoknak az értelme jelenik meg itt újra, amelyekben a meg nem értett áldozatnak, a népért küzdő, nép által meg nem értett mártíroknak emelt lírai monumentumot a saját sorsát féltő s látó költő.

A nyárspolgárilag adható negatív válasz cáfolatára szinte időt sem szentel Petőfi, hanem tovább lendül a gondolattal:

De mindegy: aki áldozatnak  
 Od'adja életét,  
 Ezt nem díjért teszi,  
 De hogy használjon társinak.  
 S használ-e vagy sem?  
 A kérdések kérdése ez,  
 És nem a „lenni vagy nem lenni?”  
 Használ-e a világnak, aki érte  
 Fömláldozá magát?  
 Eljő-e a kor,  
 Melyet gátolnak a roszak  
 S amelyre a jók törekednek,  
 Az általános boldogság kora?

Az áldozat kritériuma a *hasznosság*, a hasznosság kritériuma az általános boldogság korának az előkészítése. Minden kétségre egy magasabb gondolati szinten jelentkezik a válasz; a vers szerkezetét a kétségek láncolatának és a válaszok logikai határozottságának a kombinációja határozza meg. A kétségeket oldóan követő — de nem végleg feloldó! — válaszok gondolati tartalma imponálóan egzszt; a mind magasabb szinten megjelenő kritériumok hangsúlyozottan *objektív* jellegűek, tendenciájuk az emberiség felemelkedésével egyirányú.

Az „általános boldogság” az utópista szocialista és kommunista gondolkodók megtervezett álmainak rokona, társfogalma. Az emberiség boldogságáért, amelyért már Saint Just (kinek könyve „Petőfi kincse” lett) oly hatalmasan szállt síkra, s amely A. Blanquinak és társainak, s Owennek és Fouriernek, Cabetnek vagy a Petőfi számára kedves költőnek, Bérangernek célja volt, a Petőfi-vers szövege szerint „a jók” küzde-

nek, s törekvésüket gátolják „a rosszak”. Érdemes felfigyelni arra, hogy a világ végső boldogságáért megküzdő ellenfelek ellentétpárja a *Világosságot!* után néhány héttel írt *Az ítéletben* a „jók” s „gonoszak”:

Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:  
A jók s a gonoszak. Mely eddig veszte örökké,  
Győzni fog itt a jó. — — —

A „jó” és „rossz” ellentétpár megjelent már a *Felhők*-ciklus közvetlenül követő *Mért vagyok én még a világon...* című versben („Látám a jónak örökös bukását — S a rossznak örök diadalrait.”), gondolati párhuzamban az *éhezők* és *dorbézolók* szembeállításával. A korábbi ellentétpár-seregszemplén (*Almaim*) még nem szerepelt a „jó” és „rossz” konfrontációja (de az „éhezők” és a „jólét”-től ragyogók ellentétpárja igen), s *Az ítélet* után az első *1848* című versben találkozunk ezzel az ellentétes világerőket kifejező kategória-párral. A „jók” — „rosszak” szembeállításával tulajdonképpen azonos értelmű ellentétpárok Petőfi verseiben a *porba gázolt népek* és elnyomóik, *kincseik elrablói* (*Levél Várady Antalhoz*), a *nép* és a *zsarnokság* (*Egy gondolat bánt engemet...*), a *paloták urai* és a *kunyhók szegényei* (*Palota és kunyhó*), és így tovább.

A „jók” és „rosszak” ellentétpárja Petőfinél *költői kifejezése* az emberi felemelkedést óhajtó és gátló erőknak. *Költői* kifejezése, hangsúlyozzuk, s nem strukturális jellemzése, hiszen aki az elvont „jó” és „rossz” meghatározást közvetlenül akarná átültetni a történelmi folyamatokba, egyhamar elvesztené kapcsolatát a társadalom valóságos mozgásával. A *jó* és *rossz* inkább minősítő *jelzés* a versben, s nem közvetlenül érvényes társadalmi-politikai kategória-pár. Olyan költői meghatározás ez, amely a maga ellentétességével mindent-átfogó, tehát általános érvényű és világtörténetileg alapvető, s amelynek konkrét tartalmát mind a szóbanforgó költemények összefüggései, mind a szinonim ellentétpárok át- és megvilágítják. Tehát a „jó” és „rossz” lírai használata itt nem a reálisat elfedő

mitizálás, hanem a kor terminológiájához kapcsolódó *költői* jelzése a valóságos ellentétes erőknek, amelyekről azonban teljes, tudományos egzaktuságú fogalmat még nem alakított, alakíthatott ki magának Petőfi.

A „jók” és „rosszak” ehhez hasonló szembeállításával az új-szociális tanok hirdetőinél is találkozunk, noha e fogalom-pár sokkal kevésbé illik a szociológiai-közgazdasági-politikai fejtegetésekbe, mint a költészetbe. Owennek abban a világ népcihez intézett felhívásában, amelyet Buonarroti idéz *Robert Owen öröksége* című munkájában, olvassuk az itt következőket: „A mai rendszerben a henyélők, az ingyenélők és a *gonoszak* kormányozzák a föld népeit; . . . Ti jó és erényes jellemű, szorgos emberek! Ne hagyjátok többé magatokat elnyomni!” (Kiemelés tőlem. P. P.) Az utópista szocialisták köréhez tartozó író, Flora Tristan, a női emancipáció és a munkás-összefogás nő-apostola, Saint Simon, Fourier, Cabet, Proudhon ismerője és ismertetője, *L'Émancipation de la Femme ou le Testament de la Paria* című munkájában a „jó” és „rossz” szembeállításának egész fejezetet szentel.<sup>7</sup> E kategóriák jelentésének csak távoli rokona a Petőfi által használt kifejezéspár; Flora Tristan egész koncepciója vallási ereszű reformista utópia Petőfi forradalmi radikalizmusához képest.

Ha a „jók” és „rosszak” költői terminológiája önmagában véve semmiképpen sem bizonyíték arra, hogy a *Világosságot!* az új-szociális eszmék erőterében született, az „általános boldogság kora”, mint „szakkifejezés” is figyelmeztet Owen, Cabet s a többi gondolkodó közelségére. Ez a kifejezés — utaltunk már erre — ott szerepel Cabet *Ikáriai utazásának* a címlap-programján, újra és újra értelmezi ezt a fogalmat Owen; meghatározott irányzatot képviselő filozófusok, poli-

<sup>7</sup> E munka 2. kiadása, amelyből idézünk, 1846-ban jelent meg Párisban, két évvel szerzője halála után. A kiadást A. CONSTANT rendezte sajtó alá s egészítette ki FLORA TRISTAN jegyzetével. A könyvet a *La Vérité* című havilap kiadója, Guarin könyvkereskedő jelentette meg.

tikusok és költők terminus technicus a Petőfi korában. A vers második nagy szerkezeti egysége azonban itt — az általános boldogság kimondásával — még nem zárul le, hanem tovább gazdagszik egy termékeny kételkedést hordozó kérdés nyomán, az óhaj határozottságával emelkedve túl a kételyen. Érdemes tüzetesebben megvizsgálni a második rész zárósorait:

S tulajdonképen  
 Mi a boldogság?  
 Hisz minden ember ezt másban leli;  
 Vagy senki sem találta még meg?  
 Talán amit  
 Mi boldogságnak nevezünk,  
 A miljom érdek,  
 Ez mind egyes sugára csak  
 Egy új napnak, mely még a láthatáron  
 Túl van, de egykor feljövend.

Az „általános”-t a „boldogság” mibenlétének lírai-gondolati meghatározásával érzékelteti itt Petőfi. Vetkőztessük ki szavait a lírai köntösből, hogy e hálátlan művelet elvégzésével közeledjünk a költői lényeghez. Petőfi a boldogság értelmének két összefüggő megközelítését érinti itt, hierarchikus rendben. Az egyik a hétköznapi, felszínen jelentkező boldogság-fogalom, amelynek itt még nincs törzse-magva, nincs állandósága, „minden ember ezt másban leli”. A következő sor („Vagy senki sem találta még meg?”) vezet át ennek a heterogén boldogság-fogalomnak az egyneműsítéséhez, a *különbözésben közös elem kimondásához*:

Talán amit  
 Mi boldogságnak nevezünk,  
 A miljom érdek,

Gondolatilag jelentős ez a lírai meghatározás, hiszen értelem-szerűen arra utal, hogy a boldogság-érzés az emberi érdekekkel, illetőleg az emberi érdekek kielégítéséért folytatott küzdelemmel és a kielégüléssel függ össze. Itt azonban nincs vége a gondolatnak, s ahogy a „miljom érdek”-ben egyneműsödik,



közös nevezőre, a lényeg nevezőjére emelkedik a „minden ember” által „másban” fellelt vagy fel sem lelt boldogság, úgy hatalmasodik fel a költeményben a „miljom érdek” közös lényege: a világ cél felé emelkedése, a szubjektív érdekekben kifejeződő objektív világmozgás az általános boldogság irányába. Petőfi itt egyetemességet és fenséget szuggeráló képpel érzékelteti az emberiség várt jövőjét:

— — — — —

A miljom érdek,  
Ez mind egyes sugára csak  
Egy új napnak, mely még a láthatáron  
Túl van, de egykor feljövend.

A meggyőződés itt legyűri a kételyt. A vagylagosság, a kételkedés közegéből itt kiemelkedik a verseszme, s áthajlik a költői képpel érzékeltetett meggyőződés, a pozitív gondolat szférájába. A következő sorok óhajtó módja így aztán a töprengésből kiemelkedett versrészhez kapcsolódhat:

Bár volna így!  
Bár volna célja a világnak,  
Bár emelkednék a világ  
Folyvást, folyvást e cél felé,  
Amíg elébb-utóbb elérné!

— — — — —

Az *általános boldogság* fogalmát eleveníti meg az „új nap” képköre, s helyezi bele azt az emberiségtörténetbe a *világcél*, a világ-emelkedés óhaja-eszméje. A lírai-gondolati ritmus termékeny feszültségbe illeszkedve s azt felfokozva valósul meg. A költemény a már korábban jellemzett kiindulási pont lényegéből következően egy határozott eszmesornak s a töprengésnek, a kétkedéssé transzponált közérzetnek s a megbizonyosodni-akarásnak a kombinációja. Ezt a kombinációt tükrözi a szerkezeti megoldás is, amelynek jellegét a nagyon is logikus gondolatsoron felfutó töprengések határozzák meg, s a versforma is, amely a gondolati költészetben otthonos rímtelen jambizálást líraian változékony, a szótagszámot harmonikázva változtató sorokkal kombinálja.

A versnek e gondolati világitócsúcsát követi a harmadik, a lezáró szerkezeti egység, amellyel foglalkoztunk már. A korábban elmondottakhoz itt azt tehetjük hozzá, hogy a záró rész kétsége és iszonyata kontrasztot alkot az előző sorok gondolati felszárnyalásával. Ám ez a kontraszt a versegész összefüggései között, a teljes vershatás keretében nem semlegesítő funkciót tölt be, a záró szerkezeti egység nem lerombolja, hanem a kontraszt visszaható erejével markánsabbá teszi az általános boldogságnak mint világcélnak az akarását. Petőfi filozófiai-történelmi kételyekké és töprengéssé transzformált közérzete (eszméivel kapcsolatos nyomott helyzet-érzete) a vers végső hatásában a maga alapjához, forrásához tér vissza, hiszen a *Világosságot!* emberi-költői magva az igazságos társadalom megvalósulásának óhaja s a rettegés, a félelem az esetleges meg-nem-valósulástól. Ebben a leglényegesebb mozzanatban fedezhetjük fel a rokonvonást Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című költeményével.

A vers pozitív gondolatmenetének szellemi rokonjelenségeire utaltunk már. De végezetül idézzük még ide Owen *Új erkölcsi világ* . . . című munkájának néhány mondatát, amelyek gondolati szerkezetükkel is emlékeztetnek Petőfi költeményére, jelezvén — nem a közvetlen hatás evidenciájával — az eszmék mozgásának egyirányúságát: „A lét elsődleges és legfontosabb célja: a boldogság. A boldogság utáni vágyat nyilván azért kaptuk, hogy cselekvésre, mégpedig helyes cselekvésre serkentsen bennünket. De a boldogságot nem lehet egyéenként megszerezni; hasztalan dolog elszigetelt boldogságról álmodni, mert vagy részesül benne mindenki, vagy nem élvezheti senki sem. Ezért az embernek csak egyetlenegy valódi és fontos érdeke van, hogy ez egész emberi nemnek tökéletessé tegye jellemét és boldog érzelmeket adjon, amennyire azt az embereknek eredendő természetük vagy szervezetük felépítése megengedi. Ha mindenki egész szívvel s lélekkel azon fáradozik, hogy maga körül mindenkit boldoggá tegyen, akkor az élet igazi célját fogja szolgálni; akkor azon munkálkodik, hogy a legmagasabb szintre emelje saját boldogságát, amely

mindenkor az emberi nem boldogságában gyökerezik.” (IV. rész 11. fej.)<sup>8</sup>

A *Világosságot!* című költeménye nem az utolsó szava Petőfinek a boldogság dolgában. A kiskunokhoz intézett kiáltványában, 1848 júniusának elején arra tanítja a népet, hogy „minden nemzetnek ez a két főcélja: boldogság és szabadság.” S erre figyelmezteti: „Magyarország . . . még korántsem tett eleget arra, hogy boldog és szabad legyen . . .” Erről azonban majd máskor.

★

Az érzékletes kifejezésnek és a gondolati jellegnek, elvontnak és konkrétnek a megragadó lírai egységét Petőfi itt idézett és elemzett költeményei is példázzák. Ez a lírai egység nem pusztán technikai-formai természetű, hanem tartalmi-formai indítású, s nagy szerepe van abban, hogy Petőfinek ezen a pályaszakaszán nem a gondolati költészet és a személyes-érzelmi líra változatainak különvált medreiben hullámszanak fel a költő eszméi és érzelmei, hanem — a jellegadó versek bizonyossága szerint — egy szintetizáló verstípusban, a gondolati-vallomásos Petőfi-versben. Ettől a központi verstípustól vannak eltérések mindkét irányba; kiváltképp a személyes-érzelmi líra változatai tűnnek fel klasszikus gazdagsággal a másik nagy szervező élmény, a Júliához kapcsoló szerelem sodrásában. Erre itt nem térünk ki, csak jelezzük, hogy éppen a Júlia-versek sorozata figyeltet fel a gondolati elem növekvő szerepére Petőfi érzelmi lírájában.

<sup>8</sup> A Petőfi pályáján ekkoriban mutatkozó gondolati változások életrajzi, történeti és eszméi okairól az újabb szakirodalomból l. TURÓCZI TROSTLER JÓZSEF, SÖTÉR ISTVÁN, LUKÁCSY SÁNDOR tanulmányait, valamint HATVANY LAJOS *Így élt Petőfi* c. munkáját.